

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מְחִיצָה² — שורש "חיץ", צורה אחרת של "מְחִיצָה" —
"דופן".

21. מְקַשֶּׁה¹ — שורש "קשה" — "עשוי גוש אחד".
מְקַשֶּׁה² — מן "קישוא" — "שדה קישואים" (ואמנם יש
למלה זו צורות ריבוי נוספות על אלו של בת-זוגה).

22. מְשָׁקֵן — שורש "שקק" — "רעש".
מְשָׁקֵן² — שורש "נשק" — "מקום חיבור".

23. שְׁתִּיָּה¹ — מן "שָׁת", שורש "שית" — "יסוד"
("אבן השתייה").
שְׁתִּיָּה² — שורש "שתה" — "גמיאת משקה".

חיים אהרנוביץ

בעלן — בעל הנאה

רש"י פִּין ב"האוצר" שלו גרס בעלן מלשון בעל בהיפוך
אותיות, כלומר: גרגרן, רעבתן, בעלן, הלהוט לזלילה
וְלִסְבִּיָּאָה. ישראל חיים טביוב ציין בספקנות קמעא: "בעלן
(בעלנ'תא, בעלנים, בעלנות), ואולי 'בעלן'".¹ עמנואל
אולסבנגר, שהסיח בזה עם דב סדן,² בנה את הטיעון שבעלן הוא

1. כתבי י"ח טביוב, היסודות העבריים בו'ארגון, ברלין תרפ"ג.

2. ראה "בעלן", דב סדן, לשוננו לעם, ניסן-איר תשכ"א.

בלען, על יסוד הגיית הדיפתונג פתח-חטף פתח = אַיי בידיש של ליטא, פמו יעקב — Jainkef, מעשה — maisə, ולפיה צריך היה להגות "בעלן" — bailən, אבל פיון שתיבה זו נהגית שם baln, התואמת את "בלען", יש ללמוד מזה, לדבריו, ש"בעלן" הוא שיבוש של "בלען". באותה דעה החזיק מאקס וויינרייך³, ובעקבות הטיעון הזה הרבה ניסן ברגגרין בדיונו בזה⁴ במובאות מן המקורות מעניין בלע ובלען = בלעם, פלשוננו: "תיבה זו נכנסה ללשון הדיבור היידיט-מזרחית על ידי לומדי זוהר וספרי מוסר, בהרחבת מובנו מן להיטות לזלילה אל להיטות לכל דבר, ושכחת מקור המלה הביאה את סופרי יידיש לטעות אטימולוגית ולכתיב מוטעה".

פנגדם טען פרופ' יודל מארק, שאין בעלן ("באלן" בידיש) משורש בלע, אלא שורשה בעל, ועניינה מי שרוצה משהו ומשתדל להשיגו (ראה בדיונו של נ' ברגגרין הנ"ל); וביותר הבליט פרופ' מדרכי קוסובר טיעון זה בהרחבה במאמרו ב"לשוננו"⁵, בהעלותו שני נימוקים המערערים את ההנחה של בעלן = "בלען": (א) הוא חזר אחר כל ספרי המחקר של יידיש למוצאיה, ובכלל זה יידיש של פולין ושל גרמניה ושל הולנד, ולא מצא בהם זכר לבעלן במשמע גרגרן, רעבתן, בלען — דבר המוכיח, שלתפיסה הזאת לא הייתה אחיזה במציאות של דוברי יידיש; (ב) הוא הסתמך על שני חוקרים, פרידריך אנה-לאַלמאן

3. מאקס וויינרייך, געשיכטע פגן דער יידישער שפראך, באנד 3,

הערות, עמוד 323.

4. לשוננו לעם, בירווי לשון מאת ניסן ברגגרין, קובץ ג', ניסן התשמ"ג.

5. בעלן, בלען, בהלן, לשוננו כ"ז, עמודים 58-65.

ונחמיה פּרפּרקוביץ, מחברו של "העברעזומען אין אידיש", ריגה 1929, שלדעתם בעלן רונחת בידיש של ליטא בהגיית bailen. לפי זה נמצא, שכל הטיעון, כי בעלן הוא "בלען" על סמך השוני שבהגייה היידיט-ליטאית, לא נבדק פיאות, והוא תלוי ברפיון.

כל הסוגיה הזאת של בעלן = "בלען" עם שפע המובאות משימוש בעלן בכתבי סופרים והראיות מדברי חוקרים בעד ונגד, שנלקטו בדיונים הנ"ל, אין פוחה יפה לעמוד כנגד עובדת היסוד, שאין בידיש לתפוצותיה סימן וזכר לבעלן במשמע הפירוש המתוחכם בהיפוך האותיות "בלען". נהפוך הוא, כל שימושי הלשון הרווחים בידיש לעניין בעלן בדיבור ובכתב בכל תפוצות היידיש, עניינם אך ורק להיטות ל בע ל ו ת על משהו מסקרן או נחשק, ודוקא כנגזר משורש בעל. עובדת אמת זו שקולה כנגד כל השקלא וטריא הלמדנית בנידון, והמבקש לדעת מהיכן הרגליים לדבר, ילך אצל המסורת העממית של דוברי יידיש, היא הפלי הראשון שממנו שאבו סופרים וחוקרים את מבעיהם, כפי המימרה התלמודית: "צא וראה היאך הציפור נוהג, ונהוג"⁶.

המסורת העממית היהודית לא קלטה מעולם בעלן במשמע "בלען". היא הנותנת, שאין להעלות על הדעת, כי יידיש בת אלף השנים, ששימרה בדבקות את מאגר המלים העבריות שבה בכל דרך שהיא, ודור קיבל מורשתו הלשונית מקודמו ומסרה לבא אחריו בכל ארצות הנוד שלה, משום מה מחקה פליל את

6. ירוש', יבמות ז, ג: ירוש', פאה ז, ה.

בעלן במשמע שגילה אולסבנגר, פביכול, עם שותפיו לגרסתו. היידיש, למשל, שמרה על "עברי" במשמעה הקדום של קריאה רהוטה ונכונה, לפי הניקוד הדקדוקי⁷, ובדרך הבעתה ילד לומד "עברי" אצל מלמד דרדקי⁸. כלום ייתכן שלשון זו, שמראשית התהוותה נפשה קשורה בנפשה של העברית, לא נותר בה שום שריד מאותו בעלן = בלען? ואשר לנרמז בהגיית בעלן ביידיש של ליטא, השנויה במחלוקת פנ"ל, הרי אין בכך אחיזה מספקת להשערת אולסבנגר, לנוכח העובדה, שמיליוני דוברי יידיש בפולין הגו "בעלן" בהטעמת בי"ת פתוחה ועי"ן חטומה במקצת (חצי נו"ן) = בע(נ)לן, פהגיית "יעקב" = יע(נ)קב, "מעשה" = מע(נ)שה, "טענה" = טע(נ)נה במבטא אשפנזי מלעילי.

הבסיס הנכון לזיהוי המקור של בעלן הוא, כאמור, קול ההמון של המשתמשים בה, וכפי שהיא רונחת ומקובלת ביידיש ובעברית בדורות האחרונים, כמובא בלקסיקון של נחום סטוטשקאוו "דער אוצר פון דער יידישער שפראך", הוא המוסמך והמהימן ביותר לעניין זה, פי הוא משקף קשת רב-גונית של דרכי הבעה ביידיש, שנקלטו בקרב קיבוצי המהגרים היהודים, שבאו לארצות הברית מכל תפוצות היידיש. לפיו בעלן רונחת בארבעה משמעים: (1) אַמאַטאַר = נוטה לדבר או רוצה בו, (2) קאַנדידאַט = שואף לתפקיד או מועמד לו, (3) אינטערעסאַנט = סקרן לדבר ומעוניין בו, (4) קליענט = לקוח, מחפש מציאה או קופץ עליה ומשיג אותה. ביידיש של פולין

7. ראה פירורי לשון, נ' ברגרין, קובץ ג', נספחות, ניסן התשמ"ג.

8. חזן שנכשל בהגיית מלה שלא פניקודה בנוסח התפילה, אומרים עליו

ביידיש: "ער איז געהרג'עט אויף די עברי" (= הוא הרוג על עברי).

שגורים הביטויים "ער אין אפעלן דארױף" (=הוא בעלן לזה);
וכן "זי האט אסך בעלנים" (=יש לה בעלנים הרבה, הרוצים
לשאתה לאישה), וזה האחרון אין ליִשבו לחלוטין, לפי השערת
אולסבנגר.

בכל אלה אין שייכות לגררנות ולכלענות; יש בהם ביטוי
של להיטות לדבר או לאדם נחשק ותשוקה לרכשו - להשיג
בעלות על מה שמסב הנאה. ובכן בעלן הוא בעל
הנאה לדבר מסוים ומשתוקק להשיגו, ולהיטות לזלילה
ולסביאה בכלל זה. ואכן בעניין זולל וסובא בסנהדרין עא"ע
רש"י מביא (ד"ה וקרעים תלביש): "... סוף כל בעל הנאות
לבוא לידי עניות"; ובסוטה מז"ע פ מובא: "משרפו בעלי הנאה
נתעוּתו הדינין". וכן שבנה אשר על הבית (ישעיה פב, טו) בעל
הנאה היה, לפי רבי אלעזר (סנהדרין פו ע"ב), ולפי המדרש
(ויקרא רבה ה, ה וילקוט ישעיה) על דעתו של רבי אלעזר, כהן
גדול היה, שהיה נהנה מן הקרבנות; ועל דעתו של רבי יהודה,
אמרפל היה בבית המקדש, והיה נהנה מן ההקדשות. ושם הוא
מתואר פאיש סכנין, שעלה לגדולה והגיע לצמרת השלטון
בירושלים. בעל הנאה הוא אפוא, נהנתן, פמובא בתנא דבי
אליהו רבא טו: "האומנין (=רופאים מקיזי דם) והנהנתין ועזי
פנים, עליהם הוא אומר (תהלים לז, יז): כי זרועות רשעים
תשברנה", ושם המפרשים, ישועות יעקב: "והנהנתין -- הם
בעלי תענוג והנאה..."; ומאורי האש: "בעלי אוהבי התענוגים
והנאות ורודפי תאוות לבם".

מכאן בעלן = בעל הנאה. בעלן היא קיצור בדיבור עממי,

בדומה ל"כלומר'שט"⁹ בידיש, שהיא קיצור של "כלומר שאני טהור", ול"ספארבא", היא קיצור בידיש בלשון ההמון ל"עשרים וארבעה" ספרי המקרא, ול"מירטשעם" = אם ירצה השם¹⁰. מכאן תיבת בעלן הורתה עברית למדנית, ולידתה בידיש עממית, ומשקלה כמשקל "קבצן", "עסקן", "למדן", שהוא כאבר מן החי בידיש.

9. על פי המדרש: מה החזיר הזה בשעה שהוא רובץ, הוא מפשיט את טלפיו. כלומר שאני טהור, כך ממלכת הרשעה הזאת גזולת וחומסת, נראית כאילו מצעת את הבימה (בראשית רבה סה, א, ובנוסח אחר במדרש תהלים פ).

10. השנה קיצורים בעברית, כגון: עֶכְשָׁו — עד כשהוא / עד כשעה (ראה הערוך השלם, קאהוט ותוספות שמואל קראוס); אדרבא — שבת קכב ע"ב = והוא הרבה מנה — ירוש', פאה א, טו; בִּישְׁנֵי (מגילה כ"ד ע"ב) = בית שאני: פלמוני = פלוני אלמוני (ראה רש"י ואבן עזרא, דניאל ח, יג).

א ה ר ן ב ר - א ד ן ן (אוסטיץ, טקסאס)

לאטימולוגיה של כמה "מלות-סלנג" בעברית הישראלית של ימינו

(המשך)

חרבון

מעניין, ששם-העצם חרבון עצמו הפסיד את המשמע המקורי, הפיסיולוגי, אל-נכון משום השתלטותו המידית של המשמע המושאל "כישלון, נפילה בפח, מפח-נפש, מפלה, תבוסה, החמצת דבר, אכזבה, הפסד, שיבוש". בעצם, חרבון